

УДК 371.71

Микола Лук'янченко

РОЗВИТОК ІДЕЙ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Увага до проблем збереження і зміцнення здоров'я населення України зростає з кожним роком. З огляду на низький рівень здоров'я нації пріоритетними напрямками у розробці національної концепції виховання дітей і молоді постають формування навичок здорового способу життя, фізичного загартовування, санітарно-гігієнічного та валеологічного виховання. Водночас низький рівень рухової активності учнів, відсутність інтересу до уроків фізичної культури, недоліки у створенні здоров'язберігаючого середовища школи, недостатній рівень здоров'язберігаючої компетентності педагогів є важливими факторами, що гальмують процес формування здорового способу життя.

Своєю чергою, об'єктивне висвітлення й узагальнення вітчизняного досвіду сприятиме кращому розумінню проблеми здоров'язбереження та виявленню шляхів розв'язання даної проблеми. Міжвоєнний період є важливим етапом у становленні та розбудові національної системи освіти і виховання, що супроводжувався пошуком нових підходів до дослідження дитини, у якому фізичне і психічне здоров'я стало одним з головних елементів її гармонійного розвитку. Саме в окреслений період накопичено значну кількість праць як теоретичного, так і практичного характеру щодо вивчення проблеми збереження здоров'я особистості.

Проблеми становлення та розвитку фізичного виховання як важливої складової формування здоров'я учнів розкрито у працях Т. Завгородньої, М. Крука [4], І. Пухи, Є. Приступи, О. Сухомлинської [6] та ін. Висвітленням основних положень щодо формування здорового способу життя молоді у поглядах окремих педагогів міжвоєнного періоду займалися А. Бойко, О. Вацеба, І. Зайченко [3], В. Погребняк [7], С. Філоненко, М. Ярмаченко. Однак у цих працях досліджено окремі аспекти проблеми збереження і зміцнення здоров'я молодого покоління означеного періоду. Тому постала необхідність комплексного аналізу розвитку ідей здоров'язбереження міжвоєнного періоду.

Мета статті – проаналізувати розвиток ідей здоров'язбереження у міжвоєнний період крізь призму дослідження педагогічних поглядів вчених окресленого періоду та розвитку системи фізичного, гігієнічного та соціального виховання, формування фізкультурно-спортивного руху.

Після Першої світової війни з утворенням Української Народної Республіки виникає необхідність створення власної національної системи освіти. За її розробку взялися відомі українські педагоги та громадські діячі, які приділили значну увагу питанням збереження здоров'я підростаючого покоління через розвиток фізичного виховання, гігієнічної освіти та формування навичок здорового способу життя.

С. Русова у своїй педагогічній концепції відводила чільне місце проблемі фізичного виховання дошкільнят. Вона наголошувала, що для національного виховання пріоритетним завданням є виховання дитини як особистості, що проходить у триаспектному вимірі: її розум, тіло і душа. У процесі фізичного виховання дитина повинна оволодіти основними гігієнічними навичками, навчитися життєво необхідних рухових навичок, розвинути звички та зацікавлення до систематичних занять фізичними вправами.

Серед важливих засобів фізичного розвитку дитини вітчизняна дослідниця виділяла організацію правильного режиму харчування, праці та відпочинку, позакласну роботу з фізичного виховання, гімнастику [10, с. 34]. Вона наголошувала, що надмірна перевтома завдає шкоди дитячому організму, впливає на її самопочуття, тому правильно організований виховний процес з урахуванням фізіологічних особливостей дитини та застосуванням рухових ігор під час занять допоможе зберегти її здоров'я.

Чільне місце у педагогічних поглядах С. Русової відводиться педагогу як охоронцеві здоров'я дитини. Так, щоб зберегти зір дитини, він повинен стежити за тим, з якого боку падає світло, яке оптимальне освітлення в класі, яка оптимальна відстань, щоб діти побачили дрібні й великі предмети; стежити за їх поставою й осанкою; встановити правильний температурний режим тощо [9, с. 37]. Згідно даного положення можна констатувати, що українська дослідниця окреслила в основних рисах здоров'язберігаючу діяльність педагога, його роль у виховному процесі.

Заслуговує на увагу педагогічна спадщина видатного українського педагога Г. Ващенко, в якій важливого значення набули ідеї здорового способу життя та фізичного виховання. Слід наголосити, що саме Г. Ващенко увів у вітчизняну педагогіку термін "тіловиховання", яким послуговувалися майже всі педагоги того часу. Тіловиховання, на його думку, є невід'ємною складовою людської особистості, що пов'язане з розумовим, моральним і естетичним вихованням. Тому завданням тіловиховання є не лише зміцнення здоров'я людини, але й розвиток духовної сфери особистості, її волі та розуму [2, с. 38-39].

Для гармонійного розвитку особистості педагог радить виводити дітей "на ширші простори: в ліс, поле, на річку, на озеро. Тут діти

можуть бавитися, збирати квіти; вихователька може організувати ігри або цікаві пізнавальні бесіди” [1, с. 302]. Саме екскурсії, прогулянки й ігри на свіжому повітрі сприяють зміцненню здоров’я учнів та є потужним фактором цілеспрямованого виховного впливу (прищеплюється любов і повага до навколишнього середовища, своєї рідної землі, розвиваються пам’ять та увага, формується емоційна сфера).

У процесі формування здорового способу життя Г. Ващенко відводить пріоритетне значення самовихованню [2, с. 48.]. Тобто дитина повинна свідомо підходити до розуміння здоров’я як важливої цінності, а тіловиховання є ключовим елементом у його збереженні. Однак без усвідомленого ставлення до фізичних вправ тіловиховання перетворюється на муштру, що, своєю чергою, не несе користі для розвитку особистості.

Як видно, Г. Ващенко приділяв увагу проблемам фізичного розвитку особистості поряд із моральним і естетичним вихованням, оскільки тренування окремих психофізичних якостей впливає на формування її духовного світу, розвиває морально-вольові якості, сприяє розвиткові індивідуальних рис характеру. Завдяки фізичним навантаженням можна також підвищити працездатність, виробити, сформувані дисциплінованість, акуратність, здатність до взаємодопомоги тощо.

Зазначимо, що 20-ті роки ХХ ст. позначені компромісом між об’єктивними потребами економічного, політичного і духовного розвитку українського суспільства та вимогами більшовицької влади до будівництва комуністичного суспільства. В освітній сфері відбулися значні зміни, що сприяли соціальному вихованню дітей, створенню трудових шкіл, матеріальному забезпеченню безпритульних.

У даний період в Україні набувають поширення ідеї соціального виховання, що, у першу чергу, мали на меті створення дитячих будинків для дітей-сиріт і напівсиріт як альтернатива сім’ї. Нова освітня парадигма також повинна була вирішити питання дитячої безпритульності, виховання дітей із бідних родин, сприяти їхньому соціальному забезпеченню.

Багато уваги проблемі соціального захисту дітей приділяв Я. Ряппо – державний діяч, педагог, до 1928 року – заступник народного комісара освіти України. За пропозиціями Я. Ряппо було створено низку закладів виховного й оздоровчого спрямування: майданчики в літній період, метою яких було забрати дітей “із вулиці” й організувати їхнє дозвілля поза межами школи; дитячий садок, школа-клуб неповного дня; школа повного дня або денний дитячий будинок; дитячий будинок, що повинен був допомогти дитині соціалізуватися, відчути свою значущість для колективу та суспільства загалом [12, с. 16-18].

Педагогічна діяльність Я. Ряппо проявилася і в методичному забезпеченні та змістовому наповненні навчально-виховного процесу в трудовій школі, яка базувалася на комплексному підході до навчання. Саме комплексна система наближає школу до суспільних потреб і політичної ситуації в країні [11, с. 117]. Зміст освіти, що був побудований з урахуванням трьох аспектів – трудовознавство, культурознавство та природознавство – сприяв формуванню фізичного розвитку дитини, позитивного ставлення учнів до природи, навколишнього середовища, вольових якостей, становленню характеру тощо.

Таким чином, фізичне виховання, як і фізична культура, повинна була не лише існувати у трудовій школі як окрема дисципліна, але й охоплювати всі аспекти навчально-виховного процесу, а через нього проникати у повсякденне життя учнів та всього населення. У зв'язку з потребами фізичного виховання необхідно було перебудувати систему освіти. Нагальною потребою школи постали питання про прищеплення санітарно-гігієнічних навичок учням, проведення бесід щодо формування навичок здорового способу життя, проведення занять із фізичної культури, організації спортивних розваг різних видів, екскурсій, прогулянок тощо.

Зазначимо, що в Україні на цей час склалися дві основні форми організації фізичного виховання: державна і громадська. Проводячи пропаганду фізичного виховання, вони намагалися охопити заняттями спорту всі верстви населення, незважаючи на їх соціальний статус, вік і професію. Державні комітети, комісії, ради здійснювали обов'язкові, планові заняття фізичною культурою за затвердженими державними програмами. Ця форма фізичного виховання охоплювала дошкільні установи, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади, лікувально-профілактичні заклади та ін.

Своєю чергою, в основі роботи громадських організацій (профспілки, комсомольські організації, добровільні товариства туризму й ін.) була закладена власна ініціатива працівників, їх добровільність. Спортивно-масова робота була важливим компонентом у їх організації. Завдяки цій роботі було виявлено низку негативних моментів у організації фізкультурної роботи: нестача методичної літератури з проблем фізичного виховання, спортивних установ (майданчиків, стадіонів, спортивних комплексів та ін.) та інвентарю.

Таким чином, дослідження проблем формування та зміцнення здоров'я проходило у двох основних напрямках: медичному і гігієнічному. Представники медичного напрямку в основу фізичного виховання поклали лікувальну гімнастику. За її допомогою можна уникнути можливості виробничих захворювань, знайти зв'язок між фізичним і трудовим вихованням.

Представники гігієнічного напрямку вважали, що війни, голод, неправильний спосіб життя минулих поколінь послабили організм молоді. То-

му необхідно формувати гігієнічні навички дітей, а фізичні навантаження та заняття спортом погіршують і без того їх слабе здоров'я.

У 1936 р. після постанови ЦК ВКП(б) “Про педологічні перекучення в системі Наркомосу” [8], у якій вказувалося на шкідливу діяльність педологів, оскільки їх теорія базувалася на антинаукових, антимарксистських положеннях, педологія як наука офіційно перестала існувати у Радянському Союзі. У цей час відбувається уніфікація системи освіти, що привела до обов'язкового введення фізичної культури у навчально-виховний процес. Введення комплексу ГПО (“Готовий до праці й оборони СРСР”) спряло організації фізкультурної роботи в школах. Центральне місце у даному комплексі відводилося фізичним вправам, формуванню санітарно-гігієнічних навичок, а також оволодінню учнями теоретичних основ фізичної культури.

Зазначимо, що у пропаганді здорового способу життя серед молоді важливе місце відводилося молодіжним організаціям та піонерським таборами і спортивним секціям, які функціонували при добровільних спортивних товариствах. Окрім того, в 30-х роках у всі форми позашкільної роботи з фізкультури запроваджувалися елементи воєнізації. Тому завданням комсомольської організації було “ширше охоплення старшокласників різними гуртками зі складання норм на значок ГПО, забезпечуючи створення потрібної матеріально-технічної бази для розвитку оборонної та фізкультурної роботи в школі, а також домагатися надання шкільній молоді оборонно-фізкультурної бази, яка обслуговує дорослих” [8, с. 17-18]. Головною тенденцією розвитку фізичного виховання того часу було формування умінь учнів у виконанні військово-прикладних вправ.

У міжвоєнний період формується й реалізується теорія дитячого колективу відомого педагога А. Макаренка, який зосередив свою увагу на вихованні малолітніх правопорушників. Чільне місце в його педагогічній концепції посідає трудове виховання. Завдяки праці у дітей формуються практичні вміння і творчі навички, які сприяють як фізичному, так і моральному задоволенню дитини. Це, своєю чергою, впливає на емоційне та психічне піднесення особистості, формує у неї почуття власної значущості, що позитивно впливає на психічне здоров'я особистості.

Прагнучи сформувати гармонійно розвинену особистість, А. Макаренко поряд із навчанням і працею приділяє увагу фізичному й естетичному вихованню дітей. Говорячи про естетичне виховання учнів, він відмічав, що прагнення до прекрасного закладене в людини від природи. Серед засобів естетичного виховання А. Макаренко виокремлював красу природи, пісні, музику, художню літературу, кіно, театр, чистоту й охайність у всьому, гарну шкільну садибу, приємне навколишнє оточення, естетичне оформлення класних кімнат, гарний одяг

тощо [5, с. 67]. З огляду на це положення можемо зауважити, що відомий педагог прагнув сформувати та зміцнити духовне здоров'я дитини.

Водночас важливе значення в його виховній системі відводилося фізичному вихованню. Необхідною умовою у діяльності комуни, створеної видатним педагогом, було фізичне загартовування організму дітей. Серед засобів фізичного загартовування були: створення відповідних санітарно-гігієнічних умов, дотримання правильного режиму життя і харчування, використання природних факторів, раціональна організація відпочинку, широка програма фізичного виховання (гімнастика, акробатика, теніс, волейбол, футбол, походи, стрілецька справа, лижний спорт, плавання). На думку А. Макаренка, захоплення одним видом спорту не сприяє всебічному розвитку особистості. Тому він радив педагогам застосовувати під час занять різні види і форми фізичного виховання. Як видно, у своїй педагогічній теорії та практиці А. Макаренко застосовував різноманітні педагогічні засоби, щоб зміцнити здоров'я учнів, сформувати у них необхідні життєво важливі якості.

Таким чином, для окресленого періоду характерний розвиток двох освітніх парадигм: національної та радянської, у яких підходи до проблеми формування здорової нації істотно відрізняються. У міжвоєнний період вивчення проблеми здоров'я особистості виявляє низку суперечностей: простежуються спроби вчителів системно впроваджувати комплекс оволодіння учнями знаннями, вміннями з фізичної культури, засобами загальної й особистої гігієни та зміцнення їхнього здоров'я через підготовку до праці й оборони; введення обов'язкових уроків фізичного виховання та відсутність єдиних програм і методичних рекомендацій щодо їх проведення.

Основними завданнями фізичної культури у досліджуваній період стали: оздоровлення та фізичний розвиток усіх категорій населення шляхом проведення занять фізичною культурою та прищеплення гігієнічних навичок; надання знань (із фізичної культури) різним категоріям спеціалістів, особливо лікарям і педагогам, із метою їх наступного застосування у роботі з учнями та широкими верствами населення. Головними тенденціями розвитку фізичного виховання молоді зазначеного періоду стає його доступність і масовість, що веде до оздоровчого спрямування фізичної культури.

У міжвоєнні роки було також обґрунтовано провідні принципи розвитку системи фізичного виховання: всебічний розвиток і фізична витривалість особистості. Зміни в організації спортивно-масової роботи з молоддю та у системі фізичного виховання загалом носили військове спрямування, метою яких було виховання людини-патріота, здатної захистити Вітчизну і будь-який час. Як показало вивчення, саме у цей період було накопичено

значний досвід організації фізичного виховання молоді, який потребує об'єктивної оцінки та переосмислення.

1. *Ващенко Г.* Виховання волі і характеру : підручник для педагогів / *Г. Ващенко*. — К. : Вид-во “Школяр”, 1999. — 385 с.
2. *Ващенко Г.* Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру / *Г. Ващенко*. — Львів : Українські технології, 2001. — 56 с.
3. *Зайченко І. В.* Педагогічна концепція С. Ф. Русової: [навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів] / *І. В. Зайченко* / Передмова *М. Д. Ярмаченка*. — Чернігів : РВК “Деснянська правда”, 2006. — 232 с.
4. *Крук М. З.* Особливості організації фізичного виховання в школах України в 20-30-ті роки ХХ ст. / *М. З. Крук* // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2009. — № 29. — С. 46—48.
5. *Макаренко А. С.* Методика організації виховного процесу / *А. С. Макаренко* // Твори: У 7 т. — Т. 5. — К., 1954. — С. 9—109.
6. Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933) : навчальний посібник / Авт.: *О. В. Сухомлинська, Н. П. Калениченко, Ж. Д. Ільченко* та ін.; М-во освіти України, Міжнародн. фонд “Відродження”. — Київ : Заповіт, 1996. — 304 с.
7. *Погребняк В. А.* Фізичне виховання в історико-педагогічному розвитку. Формування здорового способу життя / *В. А. Погребняк* // Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії: Навчально-методичний посібник: У 2 ч. / За ред. *А. М. Бойко*. — Ч. 2. — К. : ВПОЛ ; Полтава : АСМІ, 2004. — С. 275—296.
8. Про педологічні перекручення в системі Наркомосу // Постанови IX з'їзду ЛКСМУ 2-8 квітня 1936 року. — К. : Молодий більшовик, 1936. — С. 17—19.
9. *Русова С.* Дошкільне виховання / *С. Русова*. — Катеринослав, 1918. — 161 с.
10. *Русова С.* Шкільні екскурсії і їх значення / *С. Русова* // Світло. — 1911. — Кн. 8. — С. 25—34.
11. *Ряппо Я. П.* Реформирование высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924) / *Я. П. Ряппо* // Сборник статей и докладов. — Х. : Госиздат, 1925. — 153 с.
12. *Ряппо Я. П.* Система Народной освіти на Україні / *Я. П. Ряппо* // Соціальне виховання, професійна освіта і наука. — Х. : Держвидав, 1926. — С. 12—22.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2012

Н. Лукьянченко

Развитие идей здоровьесбережения в отечественной педагогике межвоенного периода

Рассматривается развитие идей сохранения здоровья молодого поколения через призму анализа трудов украинских педагогов обозначенного периода и становления и развития системы физического воспитания. Выявлено, что проблема сохранения здоровья молодежи рассматривалась в контексте формирования гигиенического и социального воспитания, а также развития спортивного движения.

Ключевые слова: сохранение здоровья, физическое воспитание, физическое развитие, гигиенические навыки, здоровый образ жизни.

M. Lukjanchenko

**Development of Health Protection Ideas
in National Pedagogy in the Inter-War Period**

The article considers the development of health protection ideas for the younger generation analyzing the works of Ukrainian pedagogues of the marked period and deals with the formation and development of the system of physical education. The author reveals that the problem of young people health protection was considered in the context of hygienic and social education formation as well as in the development of the sports movement.

Key words: health protection, physical education, physical development, hygienic skills, healthy lifestyle.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Л. Б. Лук'янова